

Cseh Gizella

Dráma – színház – református kultúra

Az antik görög tradíció szerint Zeusz és (harmadik) felesége, Mnemoszüné házasságából születtek a Helikon hegység lankáin a Múzsák, a művészetek és a tudomány különféle ágainak ihletői és pártfogói. Így keletkezett – több műfaj és tudományág mellett – a dráma és a színház is. A színház és a dráma egyaránt a megőrzésre épül, feladatuk többszörös; a felidézés mellett a múlt újraértelmezésének szerepét is felvállalják. Az említett folyamat immanens koherenciájában válik jelenvalóvá maga az adott típusú művészet.

A drámairodalom, a színház, a megőrzés hagyománya ott rejtőzik a református kultúra múltjában és jelenében is. A magyar kálvinista színház- és drámatörténet ma még nem teljes, és behatárolása minden önálló problémafelvetés és megnyilatkozás alkalmával előadó-, alkotó-, vallás-, kor-, műfaj- és tárgyfüggő. A témakör általam vállalt olvasatában a kálvinizmus magyar nyelvű drámatörténeti tradíciójában benne foglaltatnak a reformáció századainak kálvinista iskoladrámái, valamint külhoni mivolta ellenére Comenius első magyar református iskoladrámája, a *Schola Ludus*; továbbá a magyar művelődéstörténet kiemelkedő református személyiségei (Csokonai Vitéz Mihály, Móricz Zsigmond, Németh László, Illyés Gyula, Szabó Magda, Sütő András, Tóth-Máthé Miklós stb.) jelentős – kálvinista és más tárgyú – drámai alkotásai; a nem református gyökerű alkotóknak a reformáció és a kálvinizmus történetével foglalkozó színművei; a drámai művek színpadi változatai; a különböző gyülekezeti összejövetelek színházi alkalmai; a kiadott protestáns drámai szövegek és drámatörténeti kiadványok sora.

A kálvinizmus drámatörténeti tradíciójának emlékezete a messzi múltban gyökerezik és hagyományozódik nemzedékről nemzedékre. A hagyományteremtés történetében az első lépcsőfokot a református iskoladráma jelentette, amelynek történetével sok kutató foglalkozott: Alszeghy Zsolt, Bernáth Lajos, Demeter Júlia, Dézsi Lajos, Dömötör Tekla, Kardos Tibor, Varga Imre, Pintér Mária Zsuzsanna, Nagy Júlia és mások. A magyar nyelvű kálvinista drámatörténeti hagyomány tehát a legnagyobb mértékben feldolgozott kutatási terület. Egy alkotót mégis kiemelek, nemzetisége szerint ugyan nem, ám sárospataki alkotói mivoltában mégis a magyar református iskoladráma megteremtőjét, Comeniumot, az újkori pedagógiai gondolkodás legnagyobb tanítómesterét, a Cseh Testvérek Egyházának püspökét. A „népek atyjának” sárospataki működése során egyik latin nyelvű könyve, a *Ianua Linguarum Reserata Aurea* (*A nyelvek nyitott kapuja, azaz bármely nyelv elsajátításának rövid és könnyű módszere és minden dolgok szabad megértésének kezdetei; mely száz címben és ezer szólásban a nyelv valamennyi szavát tartalmazza, előbb latin, azután cseh nyelven elkészítve...*) szolgált az első, Magyarországon keletkezett református iskoladráma, a *Schola Ludus* alapjául. E nyelvű könyv anyagát nyolc drámai képben összegezte és adatta elő diákjaival több alkalommal. Legutoljára 1654 júniusában, köz-

vetlenül Sárospatakról történő elutazása előtt, Lorántffy Zsuzsánna fejedelemasszony, az iskola patrónusának jelenlétében. Ahogy erről később beszélt: „Egy dologban engedtem csupán: megígértem, hogy elutazásom az utolsó diákelőadásig elhalasztom, mivel az özvegy fejedelemasszony bejelentette, hogy maga is szeretné látni a mű bemutatását. A fejedelemasszony május hónapban tért vissza követei, Kemény János és Mikes Mihály kancellár kíséretében, hogy személyesen tekintse meg ifjúságunk színjelőadását. Mivel a fejedelemasszony udvarhölgyeivel együtt kívánta látni a színjátékot, úgy rendelkezett, hogy a várudvaron adjuk elő. Így is történt...”¹ Ezt követően Comenius elhagyta Magyarországot, és visszatért Lengyelországba, lesznoi hivatalába. Comeniusot tekinthetjük a magyarországi dramatizáló nyelvoktatás elindítójának,² és egyben az első tényleges református iskoladráma szerzőjének. Munkásságát és emlékét örök érvényűen őrzik művei s a kálvinista színházi és drámatörténeti hagyomány.

A magyar nyelvű református drámatörténet első, valóban kiemelkedő alkotója és drámatörténeti tradícióink egyik csoportjának jelentős képviselője Csokonai Vitéz Mihály. A „kálvinista Róma”, Debrecen város szülötte (a kiemelt alkotók közül nem egyedülként), a híres debreceni kollégium neveltje.³ Csokonai – a felvilágosodás szellemének megfelelően, illetve a maga módján – kísérletet tett a honi magyar nyelvű színházi kultúra hiányának leküzdésére. 1793-ban színdarabban írta meg a költészet szomorú sorsát, ez volt a befejezetlenül maradt *Méla Tempefői, vagy az is bolond, aki poétává lesz Magyarországon* című satirikus játéka. *Gerson de Malheureux* és a *Cultura vagy Pofók* című darabjait pedig annak idején eljátszatta tanítványaival. Ezeket követően írta meg *Az özvegy Karnyóné és a két szeleburdiakat*, a felvilágosodás kori magyar irodalom egyik legjobb vígjátékát. Csokonai nevét halála után az Árkádia-pör tette ismertté, művészetének jelentőségét Petőfi után a *Nyugat* első nemzedéke ismerte fel. Színművei a magyar református drámatörténeti hagyomány gyöngyszemei.

Csokonai munkásságának közvetlen folytatója – a jelentős időbeli eltérés ellenére – az ugyancsak kálvinista szellemi háttérből induló Móricz Zsigmond. Ő is volt a debreceni kollégium diákja, egy ideig a református teológia hallgatója, illetve debreceni újságíró. A szerző színpadi pályájának kezdete 1909. Első színművét, a *Sári bírót*, a Nemzeti Színház ekkor mutatta be, Blaha Lujzával a címszerepben, óriási sikerrel. Móricz valószínűleg ezt szerette volna később is megismételni, ezért fogott újra és újra színdarabok íráshoz, bár az ő világa nem a színház volt. Móricz színpadi műveinek száma mégis közel negyvenre tehető.⁴ A művek különbözősége és egyenlensége ellenére a pályakép teljes; Móricz diákkorba visszanyúló emlékeitől egyenes út vezetett az öregkori darabokig. Drámaírói mivoltát Schöpflin Aladár így értékelte: „Elsősorban ő látta meg a falusi ember szociális helyzetét, amelyet irodalmi elődei teljesen elhanyagoltak. (...) Móricz Zsigmond kemény küzdelmet folytat a hagyományos drámai formáknak a maga sajátos mondanivalóihoz és írói karakteréhez való idomításért. Ő tűzte ki maga elé a legmagasabbra a célt a modern magyar drámaírók között, és eddigi drámai munkái a magyar dráma eddig elért legnagyobb lendületét jelentik.”⁵

A 20. századi életművek sorában a legnagyobb igényűek egyike az ugyancsak protestáns szellemi háttérből induló Németh Lászlóé. A sok műfajban jelentékenyen alkotó nagy egyéniség író, esszéista, szerkesztő, a magyar társadalom új útjait kereső népi írói mozgalom egyik vezére. Filozófiai és természettudományi iskolázottsága, a tucatnyi nyelv ismeretére terjedő hatalmas tudása színművein is nyomot hagyott. Mindenek előtt azonban

– a Széchenyi Istvántól örökölt – nemzetemelő erkölcsi igényesség vezette. Írásművei – a 20. századi magyar dráma irányzatai közül – a realista dráma vonulatába tartoznak. Alkotásai történelmi és társadalmi drámákra oszthatók. Műveinek középpontjába – mindkét drámacsoportban – a korából és környezetéből magasán kiemelkedő, de azzal folyamatos konfliktusban lévő drámai hőst állítja. Az iménti felosztás szerint történelmi drámáinak sorából a *VII. Gergely*, a *Széchenyi*, *Az áruló*, a *Galilei*, az *Eklézsia megkövetése*, a *Gandhi*, *A két Bolyai* bizonyult a legmaradandóbbnak; társadalmi drámáinak élén a *Villámfénynél*, a *Papucshős*, a *Cseresnyés*, a *Szörnyeteg* és a *Nagy család* áll. Műveinek értékelése kapcsán nem tudjuk megkerülni Németh László hitének/protestantizmusának kérdését, amely világnézetének meghatározó vonása. Németh (főként Ady nyomán kialakított) protestáns magatartása mindenekelőtt az önmaga küldetését megvalósítani kívánó alkotó hitvallása. A *teológus Ady* című esszéjében (1936) mondta el, miért tartotta Ady költészetét egyfajta protestantizmus-fogalom betetőződésének: „...*Ady, ha a teológust nem a dogmák rendjével, hanem az Istenbetekintő agy becsületes gyötrelmével mérjük, nagy költőben igaz teológus is. Hozzám közelebb áll bármely vallásos gondolkozónál. (...) Annak, amit én laikus protestantizmusnak nevezek, Ady a legutolsó és legnagyobb Lutherje. Minden ponton a protestantizmus lépett tovább benne, s minden ponton tovább lépett. (...) Ady Luther útján az utolsó szóig rohant.*”⁶ A maga protestantizmusáról Németh László *A két templom közt* című írásában az alábbi módon beszélt: „*Pályámon egy pillanatilag sem szolgáltam a protestáns egyházat – sőt, mint minden mai egyháznak, ellenfele voltam és vagyok, de mindig szívesen követtem a magyar protestáns hagyományt, melynek legfrissebb s legteljesebb kivirágzását Adyban szerettem. Sylvester János, Heltai Gáspár, Vizsolyi biblia, Szenczi Molnár Albert zsoltárai, Bethlen Miklós, a debreceni kör Földitől Fazekasig, sőt Tóth Árpádig: kedves tanulmányaim címei; egyben családfám is a magyar szellemben. (...) Nekem a protestantizmus a vallásos állapot egy formája, mely Luther előtt legalább kétezer évvel kezdődött, s messze túlrad ma is egyházain. A protestantizmus az emberből szóló isten vallása. Azé az istené, aki nem a világ rendjében hangos, hanem az akaratunk tövén. Foné tisz daimoniosz, egy isteni hang...*”⁷

Németh László drámai életműve mellett az egyik szülői oldalról református indíttatású *Illyés Gyuláé* örzi még a hagyományos történelmi realizmus tradícióját. A kálvinista dráma- és színháztörténelmi kultúrkörhöz az 1976-ban írt a *Dániel az övéi között avagy a mi erős várunk* című komédiával kapcsolódik. A történet Magyarországon és Angliában játszódik. Hőse a magyar értelmiség típusa, a református prédikátor. Dánielnek fényes jövőt jósolnak Angliában, ő azonban itthon, az „övéi között” akar boldogulni. A színmű ősbemutatójára 1979. október 19-én került sor a Nemzeti Színházban, Vadász Ilona rendezésében, Oszter Sándor főszerplésével.⁸

A 20. század második felében (historikus jelmezbe bújtatva) ismét megjelenik a parabola műfaja, tendenciája, amely aktuális társadalmi problémákkal küzdő példázatokot takar. Ennek keretén belül éledt újjá többek között a magyar református dráma- és színháztörténelmi örökség egyik fontos műfaja, a hitvitázó dráma. A tradicionális vitadráma modern, ugyanakkor történelmi környezetbe helyezett változatát az erdélyi magyar irodalom jelentős képviselői, Sütő András, Székely János és Páskándi Géza élesztették újjá. Ide sorolandók Páskándi Géza művei, a *Vendégség* és a *Tornyot választok*, Székely János *Caligula helytartója*, a *Protestánsok* című darabjai, Sütő András *Káin és Ábel*, *Csillag a máglyán* és az *Egy lócsiszár virágvasárnapja* című trilógiája.

E történelmi hagyományok folytatója, egyben aktualizálója 1994-es *Méliusz* című, majd a 2003. október 18-án bemutatott *A zsoldos és a zsoldos* címet viselő, *Apáczai Csere János* alakját a középpontba állító vitadrámáival Tóth-Máthé Miklós.⁹ Ez utóbbi darabját (a *Rodostóval* karöltve, Mécs Károly rendezésében) a Budaörsi Játékszín állította színpadra. Az előadás annotációja szerint „A magyar nyelv rendszerét is kidolgozta, többek között 1610-ben darabunk főhőse, *Szenczi Molnár Albert*, a tudós protestáns prédikátor. *Életének itt megelevenedő epizódja azonban a meggyőződéssel bíró emberek toleranciájáról szól. Két, más – egymással ellentétes – gondolatvilágú ember tiszteli és viseli el a másik érveit. A zsoldos és a prédikátor bár hitvitát folytat, a jelenlevő humánus pozitívává változtatja kettejük párharcát. Az izzó hangulatú, tanulságos párbeszéd sok mai kérdésre is választ ad.*”¹⁰

A színház mint művészet immanens mivoltú, nem képes túlélni saját létrejöttének jelenét. Ezzel szemben a drámatörténeti emlékezet őriz, konzervál, felemel, és ritkán felejt. E két ambivalens folyamat konszenzusaként teremődik meg a magyar református színház- és drámatörténeti tradíció viszonylagos egyensúlya.

Jegyzetek

¹ Miloš V. Kratochvíl: *Comenius élete*, Pozsony, 1979. Schola Patakiana, 185-186. o.

² Bárdos Jenő: *Élő nyelvtanítás-történet*, Budapest, 2005. 40-45. o.

³ V.ö: Szabó Magda: *Kiálts, város!* (1973) *A színmű Csokonai Vitéz Mihály születésének 200. éves jubileuma alkalmából készült*, 1973. szeptember 28-án mutatta be a debreceni Csokonai Színház, Lendvay Ferenc rendezésében.

⁴ Hubay Miklós: *Móricz Zsigmond drámái*, in: *A dráma sorsa*, Budapest, 1983. 399-446. o.

⁵ Idézi: Hubay Miklós, i. m. 445-446. o.

⁶ Németh László: *A teológus Ady*, in: *Két nemzedék*, Budapest, 1970. 61-66. o.

⁷ Németh László: *Két templom közt*, in: *Életmű szilánkokban I.*, Budapest, 1989. 463-469. o.

⁸ www.oszmi.hu, *Színházi adattár. Bemutatótár*

⁹ Tóth-Máthé Miklós drámái közül *A fekete embert* 1984. december 19-én mutatta be a debreceni Csokonai Színház, Galí László rendezésében; a *Méliuszt* 1996 augusztusában a Szenczi Molnár Albert Templomszínház, Miske László rendezésében (www.oszmi.hu, *Színházi adattár. Bemutatótár*). *A Két nap az akácosban* címűt a békéscsabai Jókai Színház 1977. február 25-én mutatta be, Orbán Tibor rendezésében. (V.ö: Tóth-Máthé Miklós: *A fekete ember. Három dráma*, Debrecen, 1989.)

¹⁰ www.szinhas.hu/budaorsijatekszin